

en er is reden om aan te nemen dat degenen die in die maand in Westerbork arriveerden, vrijwel uitsluitend uit Amsterdam afkomstig zijn geweest.

Dat laatste kan samengehangen hebben met het feit dat in Amsterdam als eerste stad nauwkeurig kwam vast te staan, welke Joden voor deportatie in aanmerking kwamen, beter gezegd: welke Joden voorlopig *niet* gedeporteerd mochten worden. Die laatsten zouden in hun persoonsbewijs een stempel krijgen: '*Inhaber dieses Ausweises ist bis auf weiteres vom Arbeitseinsatz freigestellt.*' Een overeenkomstige aantekening moest in de kartotheek van de *Zentralstelle* op de persoonskaarten van de betrokkenen geplaatst worden: zij waren dan *gesperrt*, zoals dat heette. Daar zou het gevolg van zijn dat hun namen en adressen niet opgenomen werden op de lijstjes waarmee de ophalers na acht uur 's avonds de stad introkken.

Na oproepen die van de rijksinspectie van de bevolkingsregisters uitgingen, werden medio september ca. vijftienhonderd protestants-gedoopte Joden alsmede ca. achttienhonderd anderen wier aanvragen door Calmeyers bureau als serieus beschouwd werden, naar de *Zentralstelle* ontboden waar het begeerde stempel in hun persoonsbewijs aangebracht werd. Een soortgelijk stempel verwierven de Joden van sommige buitenlandse nationaliteiten (de Duitse Joden vielen hier niet onder: zij waren allen in november '41 van hun staatsburgerschap vervallen verklaard), voorts enkele honderden Joden die op allerlei gronden speciale bescherming genoten en tenslotte enkele duizenden die als alleenstaanden of als kostwinner in bedrijven met *Wehrmacht*-orders werkten. De lezer moet dat kostwinnerschap goed in het oog houden: hun stempel bood namelijk (als alle stempels) niet alleen bescherming aan diegene voor wie het 'eigenlijk' bedoeld was, bijvoorbeeld de arbeider in een bedrijf waar men bontmutsen maakte voor de Duitse troepen aan het Oostelijk front, maar, als hij gehuwd was en kinderen had, óók aan zijn vrouw, óók aan zijn kinderen. Men heeft bij de totaalcijfers de kinderen beneden de vijftien jaar meegeteld die nog geen persoonsbewijs bezaten; die jonge kinderen golden wel als gestempeld, maar kregen dus zelf geen stempel.

Stempels werden in de tweede helft van september weer wèl aangebracht in de pb's van verscheidene duizenden Joden die gemengd-gehuwd waren: dezen hadden daartoe eerst ten overstaan van een ambtenaar van de burgerlijke stand een verklaring moeten afleggen dat zij met een niet-Joodse man of vrouw gehuwd waren.

Het totaal aantal der bovenbedoelde Joden dat eind september '42 onder de stempel-regelingen viel, is zeker niet groter geweest dan vijftienduizend. Dat betekende dat in die tijd van de ca. honderdtwintigduizend *Volljuden* die zich nog in Nederland bevonden (ca. twintigduizend waren vóór 1 oktober